४विश्वासेनान्यसमीपे स्वद्रव्यन्यासे उपनिधौ च ।

उपपति पु० उपमितः पत्या अवा०स०। जारे । "उपपतिरिव नीचैः पश्चिमान्तेन चन्द्रः" माघः । तस्य पतिवत् स्त्रिया रतिहेतुत्वात्तत्समत्वम् । "यस्य चोपपतिर्गृहे" "मृष्यन्ति ये चोपपपतिम्" मनुः "सन्धये जारं गेहायोपपतिम्" यजु०३०,९ । गुप्तव्यभिचारमात्रे जारत्वम् पतिसमीपे तस्य गेहस्थित्या व्यभिचारे उपपतित्वमित्यनयोर्भेदः ।

उपपत्ति स्त्री उप+पद-क्तिन् । १युक्तौ, २सङ्गतौ ३हेतौ च "श्रोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्योमन्तव्यश्चोपपत्तिभिः" "उपपत्तिभिर्हेतुभिरिति मथुरानाथः । "उपपत्तिमदूर्जितं वचः" "प्रियेषु यैः पार्थ ! विनोपपत्तेः" किरा०। "लक्षणा शक्यसम्बन्धस्तात्पर्य्यानुपपत्तितः" भाषा० । "विवक्षितगुणोपपत्तेः" शा० सू०। "उपक्रमोपसंहारावभ्यासोऽपूर्व्वता फलम् । अर्थवादोपपत्ती च हेतुस्तात्पर्य्यनिर्णये" इत्युक्तेस्तस्याः प्रकरणप्रतिपाद्यार्थनिर्णायकत्वं यथा । छान्दोग्ये ६प्र० "यथा सौम्यैकेन मृत्पिण्डेन विज्ञातेन सर्वं मृण्मयं विज्ञातं भवति वाचारम्भणं विकारोनामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यम्" इत्यादिना विकारमात्रस्य वाचाम्भणकथनरूपा युक्तिः । ४उपाये च "अथोपत्तिं छलनापरोऽपराम्" माघः । "अपेक्षितान्योन्यबलोपपत्तिभिः" माघः । ५प्राप्तौ ६सिद्धौ च "स्वार्थोपत्तिं प्रति दुर्बलाशः" असंशयं प्राक् तनयोपपत्तेः" रघुः । युक्तयश्च नानाविधाः सुश्रुते दर्शिताः ताश्च तन्त्रयुक्तिशब्दे दर्शयिष्यन्ते । "असद्वाक्यप्रयुक्तानां वाक्यानां प्रतिषेधनम् । स्ववाक्यसिद्धिरिति च क्रियते तन्त्रयुक्तिभिः" सुश्रुते तत्फलमुक्तम् ।

उपपद न० उपोच्चारितं पदम् प्रा०स० । समीपोच्चारिते पूर्व्वमुच्चार्य्ये शब्दे "तस्याः सराजोपपदं निशान्तम्" रघुः। "फलन्ति कल्पोपपदास्तदेव" माघः । राजनिशान्तं कल्पवृक्षा इत्यर्थः । २नामोत्तरमुच्चारिते शर्म्मवर्म्मादिरूपे शब्दे, (उपाधि) व्याकरणे प्रत्ययादिविधायकसूत्रे ३सप्तम्यन्तपदेन निर्द्दिश्यमाने पदे च । यथा कर्मण्यण् इत्यादौ कर्मणीतिसप्तम्यन्तं पदम् अण्प्रत्ययविधाने उपपदम् । "उपपदमतिङ्" पा०। "गतिकारकोपपदानां कृद्भिः समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेः" वार्त्ति०उक्तेः कुम्भकार इत्यादौ सुबुत्पत्तेः प्राक् समासे उपपदसमासः । उपपदेन समीपस्थपदेन योगे विभक्तिरुपपदविभक्तिः "उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्गरीयसीति" व्या०प०

उपपन्न त्रि०उप+पद-क्त । १युक्तियुक्ते, "उपपन्नं नतु शिवमिति" रघुः । २प्राप्ते च "अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनः" रघु. ३सतोगुणान्तराधानरूपसंस्कारयुक्ते "अयञ्च निष्ठुरः पितृद्रोही नात्युपपन्नसंस्थानः" दशकुमा० ४उत्पन्ने च ।

उपपात पु०उप+पत-घञ् । १हटादागतौ २फलोन्मुखत्वे ३नाशे च । "कर्मोपपाते प्रायश्चित्तं तत्कालम्" कात्या० २५,१,१। "उपपातो विनाशोभ्रेष इत्यनर्थान्तरम्" कर्कः

उपपातक न० पातयति नरके पत-णिच्-ण्वुल् उप अल्पार्थे सादृश्ये वा प्रा०स०। पातकसदृशे ततोन्यूनफलके पापभेदे । "महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु । तानि पातकसंज्ञानि तन्न्यूनमुपपातकमिति" पैठीनसिः । पतनञ्च "द्विजातिकर्म्मभ्योहानिः पतनं परलोकासिद्धिस्तमेके नरकम्" गौतमोक्तम् । तस्य न्यूनत्वञ्चाल्पफलदातृत्वेन तस्याल्पफलदातृत्वमाहाङ्गिराः "पातके तु सहस्रं स्यात् महत्सु द्विगुणं तथा । उपपापे तुरीयं स्यात् नरकं वर्ष्मसंक्षयात्"।

केन केन कर्मणा च तज्जन्यते तन्निरूपितं प्रा०वि०। तत्र मनुः । "गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपारदार्य्यात्मविक्रयः । पितृमातृगुरुत्यागः स्वाध्यायाग्नेः सुतस्य च । परिवित्तिता चानुजेन परिवेदनमेव च । तयोर्दानञ्च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् । कन्याया दूषणञ्चैव वार्द्धुषित्वं व्रतच्युतिः । तड़ागारामदाराणामपत्यस्य च विक्रयः । व्रात्यताबान्धवत्यागो भृतकाध्यापनन्तथा । भृताच्चाध्ययनादानमपण्यानाञ्च विक्रयः । सर्व्वाकरेष्वधीकारो महायन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनां स्त्र्याजीवोऽभिचारो मूलकर्म्म च । इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणामवपातनम् । आत्मार्थञ्च क्रियारम्भो निन्दितान्नादनन्तथा । अनाहिताग्निता स्तेयमृणानाञ्चानपक्रिया । असच्छास्त्राधिगमनं कौशीलव्यस्य च क्रिया । धान्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् । स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधोनास्तिक्यञ्चोपपातकम्" । "अस्यार्थः । अयाज्यसंयाज्यमिति प्रतिग्रहाध्यापनङ्कथयति । त्यागो योगक्षेमाकरणम् । अनिमित्तं स्वाध्यायत्यागोऽधीतवेदविस्मरणम् । अग्नित्याग आलस्यादिना । सुतत्यागः पोषणविनयाधानाद्यकरणेन चकाराद्भार्य्यात्यागोऽपि । परिवित्तिता कनिष्ठस्य भ्रातुर्दाराग्निहोत्रसंयोगे सति ज्येष्ठस्य भ्रातुर्दाराग्निहोत्रसंयोगप्रागभावः । कनिष्ठस्य परिवेदनं, चकारात् कन्याया अपि तथाभूतायाः परिवेदनीयत्वम् । परिवित्तिपरिवेदयोर्वरत्वेन कन्यादानम् । तयोरेव विवाहादौ ऋत्विक्कार्य्यमिति । कन्याया दूषणमकन्येत्युक्तिः अङ्गुल्या योनिविदारणं वा